

پتانسیل تاریخی مهار تورم - مورد نگاه جامعه شناختی به تحول اقتصادی مصر قرون وسطی بوسیله ابن خلدون - سیاست - تاریخ سیاسی - اجتماعی مصر شام

محمدرضا شهیدی پاک^۱

^۱ استادیار دانشگاه آزاد اسلامی تهران مرکز

چکیده

ابن خلدون آخرین شغلی که لحظه مرگ داشت رئیس خانقوات مصر بود. او در مصر مدتی از زندگی علمی و سیاسی اجتماعی و اقتصادی خود را طی کرد و با تاریخ مصر به خوبی آشنا است. این مکانت اداری و وجاهت اجتماعی و علمی، به مهار بحران اقتصادی بیماری مضمّن مصر و همه کشور های همسایه از قلم او بعید می نماید، اما سابقه پژوهش ابن خلدون در تاریخ مصر و غرب اسلامی و بررسی خردمندانه تحولات اجتماعی و تخصص در جامعه شناسی تاریخی ملل مسلمان او را به پژوهشی عمیق در مورد گرانی و غلاء اسعار کشانده است که در قلب مقدمه آمده است و تحول اقتصادی مصر اسلامی در عصر دولت نظامی قدرتمند ممالیک که قاضی القضاة و سفیر کبیر آن ها بود را محاسبه و راه قطعی درمان را ارایه داده است. مصر در ادوار خود هم باستانی و هم وسطی و هم مدرن سابقه تورم و غلاء اسعار را دارد که بی نظیر است. در گزارش شهرهای اسلامی و در گزارش های مقریزی مورخ متخصص مصرشناس و قبل از او در یومیه های مسیحی عنوان - فی غلاء اسعار - فراوان به کار رفته است و قرآن هم به غلاء اسعار - غلاء اسعار سیاسی - مصر باستان در زمان یکی از فراعنه اشاره دارد و این گزارش ها با توجه به گزارش و تحلیل و تبیین اقتصادی ابن خلدون و نظر در مورد چگونگی مهار غلاء اسعار به این جا می رسد که غلاء اسعار درمان فوری و قطعی اما نشدنی دارد و نشان می دهد علم اقتصاد همواره علم بیکاره بیچاره بوده است و چیزی را که اقتصاددان می داند نمی شود اجراء کرد. پژوهش حاضر فقط گزارشی بنیادین و علمی از تفکر ابن خلدون در پدیده اقتصادی اجتماعی تورم فزاینده در عصر او است که با نام "اغاثه الامه بکشف الغمه" یاد شده است و گویا ابن خلدون هم با این تحلیل و تبیین مسئله تورم زمان خود در صدد کشف این غم از امت بوده است. در این گرایش ابن خلدون کوچکترین دخالت انتفاعی دولت نوعی اختلال اقتصادی و عامل تورم است و از انواع آن با نام مکوس و مغارم سلطان بر بازار و گران فروشی خدمات دولتی و کثره مترفین - اعتزاز و امتیاز موقعیت و شغل اداری - و احتکار و تصرفات ظالمانه دشمن خارجی، یاد کرده است و از موارد هفتگانه اسباب تورم، چهار عامل مربوط به دولت (انواعی از ترک فعل عناصر دولت) و دو عامل عموم مردم و یک عامل خارجی است. امروزه متخصصان اقتصاد تورم را فقط نشانه ای از نوعی وضعیت اجتماعی و سیاسی ناسالم می دانند نشانه ای مانند تب که ریشه در عفونت سیاسی اجتماعی و فرهنگی داخلی دارد.

واژه های کلیدی: گرانی، مصر، ممالیک، اقتصاد

مقدمه: مصر و تاریخ گرانی مصر

مقریزی در گزارش معاصر ابن خلدون از کتاب "اغاثه الامه" گزارش های متعددی از گرانی مصر و راه های مقابله با آن در ادوار مختلف بویژه عصر فاطمیان آورده است. مسیحی مورخ معاصر فاطمیان گزارش دوسالانه ای از اوضاع اقتصادی اجتماعی سیاسی مصر دارد که از فحوی گزارش های او می توان به ارتباط مستقیم سیاست اقتصاد با تغییرات اجتماعی و فرهنگی پی برد. تاریخ مصر نشان می دهد وضع طبیعی مصر به این گونه بوده است که حتی قرآن به رفتار اقتصادی فراعنه در مورد گرانی اشاره کرده است. مسئله تورم از مسائل مضمن تاریخ مصر است ابن خلدون مورخ مصری - تونسلی که یکی از ایام گرانی مصر و تونس را ملاحظه کرده است و نخست وزیر دولت حفصیان در تونس و قاضی القضاة مماليك مصر بوده است. سیر تاریخی تورم در وضعیت مصر را بررسی کل گرا کرده است و از این موضوع حاکم بر تاریخ مصر که از علل تغییر تاریخی در مصر است. به قواعدی کلی در اقتصاد و اجتماع رسیده است و تحلیل کلی او از تورم موجب توصیف اقتصادی او از تاریخ در مورد تاریخ مصر شده است.

توصیف اقتصادی و راه حل ابن خلدون از گرانی

اقتصاد ابن خلدون دیدی جامع از تاریخ دارد و وارد حوزه تاریخ اقتصادی شده است و بخشی از مقدمه را به تعریف اندیشه اقتصادی تخصیص داده است. او تحلیلی اقتصادی از تاریخ ارائه کرده است و زمینه طرح علم اقتصاد را دارد. باب اقتصاد را با چندین فصل در مبانی نظری اقتصاد و سپس انواع معاش مفصل بیان کرده است.

علل تورم و گرانی مضمن در بررسی ابن خلدون:

او تورم در جمعیت های مختلف را نگریسته است و علت گرانی در شهر بزرگ و کوچک و بادیه را بررسی کرده است و پنج علت برای گرانی شهرهای بزرگ - عامل گرانی و غلاء اسعار را سیاسی اجتماعی و رفتار ناهنجارمحتکران - ذکر کرده است.

۱- کثرت الحاجه لمكان الترف

زندگی مصرفی بر رفتار و عادت شهرنشین ها غلبه کرد و هر روز بر احتیاجات آن ها افزود.

۲- اعتزاز اهل العمال بخدمهم و امتهان انفسهم

ارزش صنعتگران به علت مخالفت در رایه مهارت خود رو به کم فروشی آوردند و این به صورت مضمن جزو رفتار صنفی آن ها شد.

۳- کثره المترفین

افزایش تعداد تفرج گاه ها و بوستان ها و برپایی جشن ها و مراسم شبیه ان، به طوری که دولت فاطمیان در قرن بیستم معانان و منتقدان سرسخت ان ها دوله التفاریج نامیدند. برگزاری مفصل اعیاد و جشن ها بین ان مرسوم گشته بود. دولت ها برای رقابت با هم جشن های مختلف و جماعات برای سرگرمی برگزار می کردند و امار مختصر کمی بوستان ها و تفرجگاه ها را تاحدودی مقریزی آورده است. رواج فرهنگ فرح و لذت بیش از حد در مصر ادوار گذشته هم بوده است به طوری که قران اشاره دارد در عصر فراعنه اعتقاد به بر به زندگی به این شبیه بوده است. یکی از موارد تصریح شده در سنت قدرت در مصر کنترل بوسیله تورم است و از اقدامات فراعنه تاکید و تصریح بر این روش ادامه دارد.

۴- مالیات های دولت و مغارم سلطان در بازارها

در گزارش های اقتصادی مصر اخبار فروانی از مالیات های بدون قانون سلاطین و حکام مصر دارد که از حالت طبیعی مالیات خارج است. نظارت محتسب و عمال دول بر بازارها به این گونه مالیات ها همراه بود. این گونه مالیات تعادل اقتصادی در بازارها را مختل می کرد و به طور مستقیم به گرانی و تورم دامن می زد.

۵- مکوس

مکوس در لغت عرب در تاریخ قرون وسطی بویژه در مناطق ساحلی مدیترانه برا نواع مالیات بدون دلیل و مستند و نامربوط که براساس زور و خشونت و بدون منطق اقتصادی خاص بر مردم و اصناف وضع می شده است و یکی از کارهای هر حکومت جدید لغو مکوس دولت قدیم است و بسیاری از حکام جدید بدینوسیله به عنوان حامی مردم و رهایی بخش از ظلم مکوس معرفی شده اند. مسیحی و مقریزی گزارش هایی از مکوس مصر و سواحل نیل و مدیترانه دارد.

۶- تصرفات ظالمانه دشمن در کشاورزی

تصرفات ظالمانه دشمن در کشاورزی از عوامل تورم است. مثال ان در بلاد اندلس سواحل مناسب کشاورزی را صلیبیون از نصاری اشغال کرده بودند و کشاورزان مجبور بودند زمین های دیگر که در دل صحرا و کوهستان های دور از ساحل بود را برای کشت آماده کنند که مستلزم هزینه بالا بود.

نقد دیدگاه اقتصادی ابن خلدون در مورد تورم:

ملاحظه شد که ابن خلدون تصریح میثکند اقوات زیاد است و به اندازه هست اما بسیار گران است و علل آن به رفتار غیر طبیعی افراد و دول باز می گردد. برای این تبیین ابن خلدون مفاهیم اصلی علم اقتصاد که حتی در مکاتب قرن بیستم (که در کتب کلاسیک اقتصاد مانند کتاب ثروت ملل ادام اسمیت و پول از ... آمده است مانند کار پول ارزش کار رزق انواع کسب و معاش و معیار گزینش او مطابقت با طبیعت و فطرت سالم انسان است). مفهوم انسانی و مطابق انصاف و عدالت کسب و معاش و رزق در برابر کار - اهمیت خاصی به کار داده است و تعریف مشخصی از کار و تقسیم طبقات اجتماع بر اساس کار

دارد - را به خوبی مطرح کرده است و رزق طبیعی و غیر طبیعی را تبیین کرده است و راه های معاش از تجارت و سنت و کشاورزی و... را ذکر نموده است، از جمله صنایع به کتابت و بنایی و ساختمان و نجاری و بافندگی و تولید پرداخته است و چگونگی عدالت در کار و معاش را توضیح داده است.

گفتگو و تحلیل

مسبحی، مقریزی. ابن خلدون سه مورخ تمدن اشاره ای به وضعیت مضمّن اقتصادی مصر از عهد فاطمیان تا ممالیک دارند. در سایر منابع اشاره ای به بحران اقتصادی شبیه مورد کنونی در دوره باستان وجود دارد و به علل ثابت مشترک آن یعنی آب و هوای مصر بویژه تغییرات نیل و گرانی و کج رفتاری سیاسی اجتماعی فراغه و حکام ستمگر به عنوان رکن ثابت تغییر گرانی قحطی مصر پرداخته اند، این سه گزارش زمینه مناسبی برای هنر تاریخ نگاری اقتصادی سیاسی اجتماعی است.

نتیجه گیری

تاریخ ازمایشگاه مناسب برای درک رفتار سیاسی اجتماعی کنشگران واقعه گرانی و تورم است و شاید با تحلیل آن در بخشی از دنیای اجتماعات اسلامی مانند مصر و شام، بتوان راه گشایش پیدا کرد و حداقل اینکه تاریخ زبان حال آن ها را دسته بندی و طبقه بندی جدیدی مطابق منویات معاصر ارایه کرد و خود در جای خودش کار بنیادین پژوهشی کاربردی در استعمال تاریخ در سیاست اقتصادی بویژه مورد مصر و شام است.

دستاورد

فرهنگ سیاسی اجتماعی و رفتار حاکم و شهروند در گرانی موثر و عامل اصلی است. این رفتار هنگامی که دستخوش بازی های سیاسی و مطامع بیگانگان قرار گیرد به شکل اهرم فشار بر دولت ملت و باعث فروپاشی دولت و خمودی و افسردگی ملت است.

منابع

ابن خلدون عبدالرحمن مقدمه ۱۹۸۹ بیروت مصر. دارالکتب العلمیه

مقریزی اغاثه الامه بکشف الغمه

مسبحی

مطالعه تحلیلی تاریخ مصر و شام و جزیره ۱۳۷۹ - شهیدی پاک، محمدرضا، سرای کتاب قم.